

Dr. sc. Amela Bajrić

SEMANTIČKE VRIJEDNOSTI LEKSIKE ORIJENTALNOG PORIJEKLA U ZBIRCI PRIPOVIJEDAKA 'GROMOVO ĐULE' SKENDERA KULENOVIĆA

Sažetak

Semantička analiza leksičkog fonda, naročito karakteristične leksike sa specifičnom lingvokulturološkom komponentom, pruža objektivne i pouzdane podatke o historiji i tradiciji, te o razvoju kulturnog i duhovnog života neke jezičke zajednice. Shodno tome, mi ćemo se u ovome radu baviti prikazom i analizom semantičkih grupa orijentalizama u zbirci pripovijedaka „Gromovo đule“ s ciljem da prikazemo brojnost orijentalizama naspram drugih riječi stranoga porijekla i frekventne semantičke grupe u koje smo razvrstali orijentalizme. U zbirci „Gromovo đule“ Kulenović na lirski način dočarava djetinjstvo koje zavičajni lokaliteti, imena i porijeklo čine prepoznatljivim. Stoga ćemo razmotriti i opravdanu upotrebu određenog oblika nekih leksema, kojima je, upravo, i stvarao autentičan verbalni okvir u koji je smjestio lirski doživljaj djetinjstva.

Ključne riječi: *Gromovo đule, leksika, orijentalizmi, semantička vrijednost, Skender Kulenović*

Uvod

Ako zaronimo u prošlost Bosne i Hercegovine i običaje naroda na ovim prostorima, i prilikom toga uzmemo u obzir višestoljetnu vladavinu Osmanskog Carstva, možemo uočiti da su kultura Osmanlija, jezik i običaji ostavili dubok trag koji je vidljiv na polju kulture i običaja domicilnog stanovništva, a naročito jezika.

Za vrijeme vladavine Osmanskoga Carstva u Bosni i Hercegovini izučavala su se tri orijentalna jezika; turski kao službeni jezik i jezik administracije, arapski, prvenstveno kao jezik nauke i vjere, te perzijski jezik kao jezik književnosti, posebno poezije. Zato i ne čudi činjenica da su se bosanskohercegovački pisci ugledali na istaknute pisce i pjesnike arapske, turske i perzijske literature, te da su iza sebe ostavili mnoga djela na ovim orijentalnim jezicima, ali i da je puno bh. pisaca koji su se u svojim djelima koristili riječima orijentalnog porijekla. Jedan od njih je i Skender Kulenović, a predmet našeg istraživanja jesu semantičke vrijednosti leksike orijentalnog porijekla u Kulenovićevoj zbirci pripovijedaka *Gromovo đule*.

Prostor i vrijeme djetinjstva poslužili su Kulenoviću kao osnova za pripovijedanje u kojem se perspektiva pripovijedanja često mijenja, iz „ja“ forme spoljnog pripovjedača u formu „ja-dječak“, unutrašnji pripovjedač. Nekada se pripovjedač identifikuje sa junakom, a nekada se od njega distancira imenujući ga kao dječaka, glavnog junaka svojih pripovijedaka (Knežević, 2011). Prisustvo zavičaja ogleda se u gotovo svim autobiografskim tekstovima o djetinjstvu. Karakteristični predmeti povezuju priče iz prošlosti sa likovima iz sadašnjosti, isijavaju dio identiteta onih koji žive u kući.

Ako se od priča za djecu očekuje da budu poučne i da, kao i svaka književna umjetnina, donose neku pouku ili poruku, Kulenović nam ih daje na njemu svojstven način. Iako većina priča svjedoči o patrijarhalnoj sredini, ne pretjeruje se s naglašavanjem pravila života, ali je u taj patrijarhalni kontekst izuzetno dobro smjestio brojne riječi orijentalnog porijekla kojima je, na lirski način, dočarao djetinjstvo, običaje jedne bošnjačke porodice. „Kada je u pitanju sjećanje na djetinjstvo krug drugih obuhvata uži porodični ambijent, a on se proširuje likovima

iz škole i društva“ (Murtić, 2018: 248). Porodični kosmos u tekstovima ovog bosanskohercegovačkog pisca donosi svijet patrijarhalne zatvorenosti i porodične intime (Murtić, 2018).

Analizirajući leksički nivo pripovijedaka, metodom teorijske analize i deskriptivnom metodom predstaviti ćemo orijentalizme kroz semantičke grupe. To će nam pomoći da odredimo njihovu semantičku vrijednost koja doprinosi slikovitim opisima Kulenovićevih predjela rodnoga kraja i sjećanja na djetinjstvo.

Gromovo đule

Zbirka priča za djecu *Gromovo đule* Skendera Kulenovića objavljena je 1975. godine. Prvobitno je bila namijenjena djeci, kako se i u refleksiji o zvijezdi repatici može primijetiti, ali prozu iz ove zbirke koja je “natopljena naivnošću djeteta i mudrošću njegovih sjedina” (Rizvanbegović, 1990: 92) čitaju i odrasli. Pripovijetke iz zbirke *Gromovo đule* imaju svoju draž, jer su u njima, pored ostalog, živo ucrtani i autobiografski elementi, određene pojedinosti kojima se mozaički ostvaruje jedinstvena slika života i vremena. Prva pripovijetka *Cesta* i posljednja *Jesam li vidio zvijezdu repaticu* na alegoričan način zaokružuju priču o Kulenovićevom djetinjstvu. Kulenovićevi opisi su živi, imaju svoje vrijednosti, a ako im se, pritom, doda i upotreba orijentalizama onda sasvim sigurno daju jednu posebnu sliku, upečatljiv kolorit. A kako ističe Filipović (1986: 37) mnogi orijentalizmi koreliraju sa kulturom odgovarajućeg prostora i vremena i mnogi od njih iskoristljivi su upravo za stilsko isticanje određenog lokalnog ili vremenskog kolorita.

Leksika orijentalnog porijekla u zbirci pripovijedaka *Gromovo đule*

„Posuđivanje u jeziku uopće, kao i u jeziku pisaca posebno, jedna je od općejezičkih zakonitosti, a kao inovacija koja se tiče kategorije pojedinačnog jezičkog ostvarenja zahvata i fonetiku i morfologiju, kao i sintaksu, a naročito leksiku“ (Stanojčić, 1976: 74). Do leksičkog posuđivanja dolazi usljed potrebe za popunjavanjem određenih leksičkih praznina u jeziku primaocu, a na posuđenice, opet, možemo gledati kao na leksičke elemente koji potječu iz stranih jezika. Ni tada, u vrijeme kada su nastajala djela ne samo Skendera Kulenovića nego i drugih bh. pisaca koji su pisali na tlu Bosne i Hercegovine, pa ni sada, procesi posuđivanja nisu prestajali i ne prestaju. Brojne su okolnosti koje su doprinijele velikom prodoru riječi orijentalnog porijekla u jezik primalac; razne kulturne i kulturološke prilike, politički utjecaji, trgovačke veze sa zemljama Istoka itd. Zasigurno nam je interesantnija sudbina ove leksike jer obrađujemo djelo pisca nastalo u periodu nakon prestanka direktnih kontakata između turskog i našeg jezika.

U zbirci pripovijedaka *Gromovo đule* zastupljene su 133 orijentalne lekseme. Primjeri iz onomastike (antroponimi, zoonimi, toponimi) analizirani su u sklopu zasebnih potpoglavlja i nisu uvršteni i prikazani kroz semantičke grupe. Kako bismo grupisali orijentalizme, razvrstali smo ih u pripadajuće semantičke grupe navedene u nastavku rada. Orijentalizme smo podijelili na oznake za materijalnu kulturu koje obuhvataju različite građevine, namještaj, posuđe, odjeću, nakit, zanate i dr. te oznake za duhovnu kulturu, koje svjedoče o prihvatanju i korištenju velikog broja riječi orijentalnog porijekla nakon širenja i prihvatanja islama, zašto nam je poslužila studija *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* grupe autora – Halilović, Tanović & Šehović (2009). Sve deklinabilne lekseme ćemo navoditi u obliku nominativa

jednine, a glagole u infinitivu. Značenja izdvojenih orijentalizama navodili smo u fusnotama, a prema Rječniku *Turcizmi u našem jeziku* Abdulaha Škaljića (2014). Analizom su obuhvaćeni svi orijentalizmi, ali zbog ograničenosti rada brojem stranica nisu svi predstavljeni u kontekstu u kojem se pojavljuju u zbirci.

Oznake za materijalnu kulturu

- 1) **Građevine, zgrade, prostorije i razna mjesta:** **kasaba**¹ [*Krenuli smo toga popodneva van kasabe da beremo drijenke.* (SKG:17)], **kula**² [*Jednom tako vidjeh u kuli svoju stariju stričevku.* (SKG:19)], **čaršija**³ [*S prvom hladovinom vraćao se iz čaršije, ja sam najbolje znao zašto.* (SKG:68)], **čaršijski**⁴ [*Sunce pada, svijet se iskuplja. Begovi, trgovci i mehandžije pravoslavne, činovnici, težaci, besposličari čaršijski.* (SKG:38)], **kafana**⁵ [*Reče neko da su oni glavni u Meminoj kafani, i svi tamo pojurismo.* (SKG:30)], **kafanica**⁶ [*Sjede, puna ih sećija, duž sva četiri zida Memine kafanice.* (SKG:30)], **basamak**⁷ [*Mujo poslije prva dva-tri basamaka zbilja uspori, pa sve sporije.* (SKG:21)], **bunar**⁸ [*A nije velika, otprilike kao bunar.* (SKG:25)], **mejhana**⁹ [*Kladušani se, kažu, rasuli po mejhanama, rujno vino piju.* (SKG:29)], **sokak**¹⁰ [*Čim bismo se sa djedovog brda začuli mi, počele bi da nam se odazivaju trube, iz bašta i sokaka, s polja i iz sela (...).* (SKG:35)], **bašta**¹¹ [*Pred kućom nam je bila pogolema bašta, dobro gnojena i svaki pedalj zasađivana.* (SKG:68)], **dućan**¹² [*Noge me već zabolile trčeći za njim od dućana do dućana.* (SKG:63)], **kasabica**¹³ [*Moja rodna kasabica poznata je kao igralište gromova.* (SKG:74)], **divanhana**¹⁴ [*Mati me trkom iznese u divanhanu.* (SKG:75)], **aščinica**¹⁵ [*„Ovo je dobro“ – odgovara mu Dedaga, odavna već zatvorio aščinicu.* (SKG:73)], **mekteb**¹⁶ [*Moje školovanje počelo je, kao i kod sve muslimanske djece, mektebom, iliti, kako smo mi tu arapsku riječ prekrojili po svom jezičkom kroju, mejtefom.* (SKG:44)], **mejtef**¹⁷ [*U tvoj mejtef trebalo je slati vladare svijeta, da se nauče s čovjekom razgovarati.* (SKG:47)], **džamija**¹⁸ [*Djevojke stadoše u šaf (red), ja stadoh pred njih kao pravi hodža u džamiji, poče klanjanje.* (SKG:57)], **munara**¹⁹ [*Popesmo se na zvonik; ide se komotno, nije onako tijesno kao kad se penje na našu, sad tek prvo vidim, patuljastu munaru.* (SKG:62)], **kapija**²⁰ [*Ne*

¹ varoš, manji provincijski grad

² 1.utvrda u tvrđavi; kamena zgrada koja mjesto prozora ima puškarnice podešene za odbranu od navale,

2.višespratna kamena stambena zgrada, 3.toranj

³ trgovačka četvrt grada, trg

⁴ pridjev od imenice čaršija

⁵ kafana

⁶ dem. mala kafana

⁷ 1.prečaga na ljestvicama, stepenica na stepeništu; 2.u mn. basamac - stepenište

⁸ vještački iskopana duboka jama, rupa, iz koje se vadi i upotrebljava podzemna voda

⁹ krčma

¹⁰ ulica

¹¹ 1.vrt; 2.voćnjak

¹² trgovačka radnja

¹³ dem. mala kasaba

¹⁴ prostrano predsoblje (hodnik) na spratu u starim građanskim kućama

¹⁵ javna kuhinja, narodna kuhinja, aščinska radnja

¹⁶ muslimanska osnovna vjerska škola

¹⁷ muslimanska osnovna vjerska škola

¹⁸ muslimanska bogomolja sa jednim ili više minareta

¹⁹ visoki vitki toranj džamije sa kojeg mujezin poziva muslimane na molitvu

²⁰ 1.vrata, 2.fig. dvor (carski)

znam ni kud smo ušli ni kuda smo prošli, sjećam se samo: sjedim u prvom redu, praznom, između oca i jedne stare gospođe; iza mene mrak, oreda mnom, u suncu, nekakve kule opasane zidinama, ulazi se i izlazi na veliku **kapiju**. (SKG:61)]. U ovu skupinu još idu lekseme: **harman**²¹, **harmansko**, **hendek**²², **bent**²³, **konak**²⁴, **česma**²⁵, **ćenifa**²⁶, **ćumez**²⁷.

- 2) **Sude, pokućstvo i razni predmeti: durbin**²⁸ [*Vjerovalo se da tu negdje pod gomilama leži predstojnikova puška na **durbin**, predstojnikovičin prsten s dragim kamenom i almas-grana (...).* (SKG:19)], **mangala**²⁹ [*Gledam po sobi šta bih joj svezao za rep, ugledah džezvu na **mangali**, ali čim da svežem?* (SKG:57)], **kašika**³⁰ [*Meni **kašika** ispade iz ruke.* (SKG:48)], **lula**³¹ [*Čeka ga i noću navrh dimnjaka: u gluha doba mogu mu se gore vidjeti varnice kad čačka **lulu**.* (SKG:20)], **sećija**³² [*Malo-pomalo, nakupi nas se duž **sećije** čitav zid.* (SKG:30)], **čibuk**³³ [*„A mene, vidiš“ – govori jedan pušeći na dug **čibuk** „nikad u životu glava nije zabolila!“* (SKG:30)], **ćilim**³⁴ [*Bili su dobrostojeći, slobodni težaci; snahe, kćerke i unuke tkale im **ćilime**, a muških glava za zemlju, stoku i kirijašenje – vojska.* (SKG:40)], **džezva**³⁵ [*Sjedi i gleda 'vijanje', pije se šerbe i srče kafa, koja se, **džezva** na **džezvu**, peče na stalnoj vatri.* (SKG:41)], **oklagija**³⁶ [*Kao da joj je top pukao uz uho, žena skoči i, kako ugleda mene i tuhaljku, potklepnu me **oklagijom** i htjede još, ali ja pobjegoh.* (SKG:35)], **sahan**³⁷ [*Stavi preda me sahan meda s kajmakom i orasima i komad pogače.* (SKG:51)], **dušek**³⁸ [*U strahu nije imao kad ni **dušek** da ponese.* (SKG:50)], **jorgan**³⁹ [*Činilo mi se da se i **jorgan** nada mnom zapalio.* (SKG:51)], **sanduk**⁴⁰ [*Reski glas Husein-efendije dolazio je iza jednog **sanduka**, za kojim je sjedio 'turski' kao i mi, samo na ovčijem runu.* (SKG:44)], **tepsija**⁴¹ [*Vidjeh usijan plavičast kolut, kao da na zemlju pade sjajna **tepsija** pa je nestade.* (SKG:74)], **čas**⁴² [*Iziđe, donese **času** kisela mlijeka pa me namaza.* (SKG:51)].
- Orientalne lekseme iz ove skupine su i sljedeće: **saksija**⁴³, **ćup**⁴⁴, **merdevine**⁴⁵.

²¹ gumno

²² opkop, rov iskopan oko zidina utvrđenog grada; duboki i široki jarak iskopan oko nečeg radi sprečavanja pristupa

²³ brana, ustava, jaz, nasip

²⁴ prenoćište

²⁵ česma

²⁶ zahod, nužnik

²⁷ kokošinjac

²⁸ dvogled, dalekozor

²⁹ sud posebnog oblika, napravljen obično od bakra (a može biti i od mesinga, pleha ili zemlje) u kojem se drži žeravica radi zagrijavanja sobe, ili za podgrijavanje skuhane kafe ili jela

³⁰ kašika, žlica

³¹ lula za pušenje, lula kao dio čibuka u koji se stavlja cigareta

³² uzdignuto sjedište napravljen od drvenih dasaka, koje se nalazi u sobama svake starinske kuće

³³ kamiš, cijev sa lulicom na jednom kraju koja služi za pušenje

³⁴ prostirač istkan od vune na stanu, tepih

³⁵ Bakrena posuda posebnog oblika za kuhanje kafe. Ima dug držak, a različite je zapremine; može biti manja, za jedan ili dva findžana (džezvica), a može i veća, ali u upotrebi je najveća do 1 litar zapremine.

³⁶ tanki obli štap za razvijanje tijesta u jufke

³⁷ bakrena zdjela, tanjir

³⁸ vunena postelja (madrac) koja se stere na pod i na njoj se spavalo

³⁹ posteljni pokrivač, napunjen pamukom i prošiven

⁴⁰ drveni kovčeg, škrinja, može biti i od papira ili nekog drugog materijala

⁴¹ okrugli bakreni ili emajlirani sud; pitne tepsije su pliće i u njima se peku pite

⁴² dublja posuda poluokruglastog oblika u kojoj se servira žitko jelo, kao čorba, mlijeko itd.

⁴³ zemljani lonac u kome se gaji cvijeće

⁴⁴ Zemljani duboki sud koji ima dvije ručke sa strane. Dno mu je usko, a onda se širi do polovine visine, pa se sužava gore prema otvoru; veliki zemljani lonac.

⁴⁵ stuba, stepenice

- 3) **Oznake nacionalnih jela i pića, napitaka i začina: kafa**⁴⁶ [*Memo mora da se probije kad nosi kafu.* (SKG:30)], **šerbe**⁴⁷ [*Sjedi i gleda 'vijanje', pije se šerbe i srče kafa, koja se, džezva na džezvu, peče na stalnoj vatri.* (SKG:41)], **sudžuk**⁴⁸ [*Ta soba, pogolema, služila je kao ostava: tu su visile suhe ovčije stelje, sudžuci, govedina suha, bila je tu i kupusna kaca, vreće brašna, pirinča, glave šećera, kante masla.* (SKG:48)], **pirinač**⁴⁹ [*Ta soba, pogolema, služila je kao ostava: tu su visile suhe ovčije stelje, sudžuci, govedina suha, bila je tu i kupusna kaca, vreće brašna, pirinča, glave šećera, kante masla.* (SKG:48)], **šećer**⁵⁰ [*Ta soba, pogolema, služila je kao ostava: tu su visile suhe ovčije stelje, sudžuci, govedina suha, bila je tu i kupusna kaca, vreće brašna, pirinča, glave šećera, kante masla.* (SKG:48)], **kajmak**⁵¹ [*Kao da je Bajram, na kraju dođe sahan meda sa kajmakom, i orasima po vrhu, a to mi je bilo duša.* (SKG:56)], **čorba**⁵² [*Ta časa čorbe, to su darovi u jelu, zvani babine, koji se donose porodilji.* (SKG:58)], **sofra**⁵³ [*Metnula se sofru, iznose se jela, sve ljepše od ljepšega.* (SKG:56)].
- 4) **Cvijeće, voće, povrće i bilje: duhan**⁵⁴ [*Zato je Mujo zaturio handžar pod košulju, da to ne bi shvatio kao prijetnju kakvu, a ja mu ukrao od oca veliku kutiju duhana trebinjca, onog glasovitog duhana što se iznosi pred rijetke goste (...).* (SKG:21)], **zumbul**⁵⁵ [*Ne osjećam više onu gustu smjesu mirisa karanfila, zumbula i ruža, koja mi ispod kuće granu u nozdrve kad otvorih prozor (...).* (SKG:70)], **behar**⁵⁶ [*Šljivik naš, prsnuo beharom, pije mjesečinu, malo mu svoje bjeline, hoće sutra da osvane bjelji.* (SKG:23)], **zerzevat**⁵⁷ [*„Šta si uradio, još malo pa zerzevat potužio!“* (SKG:69)].
- 5) **Odjeća, obuća, tkanina, nakit: džep**⁵⁸ [*Nabrao sam već puna njedra i džepove; dosta mi više i da ih jedem, te siđoh na cestu.* (SKG:17)], **marama**⁵⁹ [*Pričalo se svašta: da tu sjedi za mangalom moj djed i kafu pije; da predstojnik stalno puni pušku i čeka onog ko kulu zapali; da se rano izjutra može vidjeti predstojnikova kći kako kroz prozor maše nekome maramom (...).* (SKG:20)], **učkur**⁶⁰ [*Dobro se utegnu nogavice i učkur.* (SKG:53)], **peš**⁶¹ [*Poneki se još i zatrči, potegne oca za peš od fraka ili mene za tur.* (SKG:61)], **kaiš**⁶² [*Otpasa kaiš.* (SKG:54)], **fermen**⁶³ [*„A sad ćemo da se ogledamo i na nogama!“ – reče Otac, skide fermen, otpasa silah i pljunu u šake.* (SKG:42)],

⁴⁶ kafa

⁴⁷ 1.dobro zaslađena voda koja se pije radi osvježanja; obično se još stavlja kakav mirišljavi začim ili limun; 2.slatki voćni sok koji se toči u čaše i kojim se gosti poslužuju; 3.uzvarena voda u šerbetnjaku pripremljena za kuhanje kafe; 4.uvaren šećer kojim se zalijevaju slatke pite.

⁴⁸ kobasica od bravijeg ili goveđeg mesa

⁴⁹ riža

⁵⁰ šećer

⁵¹ 1. skorup, mliječni proizvod koji se dobije iskuhavanjem kravijeg ili ovčijeg mlijeka; 2.pjena koja se pojavi na površini prilikom kuhanja kafe; 3.fig. ono što je najbolje, što je probrano

⁵² supa, juha

⁵³ 1. trpeza, sinija, 2.zaokružena učinjena koža na čijem su rubu povezane duge petlje od kože

⁵⁴ duhan

⁵⁵ cvijet Hyacinthus orientalis

⁵⁶ cvijet voćke, latice od takvog cvijeta

⁵⁷ povrće, zelen

⁵⁸ džep, špag

⁵⁹ 1.ubrus, ručnik, peškir; 2.bošča, rubac, krpa ili peškir kojim žene pokrivaju glavu

⁶⁰ svitnjak, gatnjak, uzica kojom se vežu u pasu gaće

⁶¹ presamićeni kraj na prsima u anterije ili džemadana; prednjica, skut

⁶² kaiš, kožni povodac, od uzde

⁶³ Dio stare narodne nošnje, vrsta prsluka. Od čohe, kadife ili šajaka, izvezen gajtanima, sprijeda otvoren i ne skopčava se

peškir⁶⁴ {Zavih *peškir* oko glave, popeh se na sećiju i, turivši prste u uši, počeh „ezan“, onaj poziv sa džamije na molitvu [to sam već znao] (SKG:57)}, **čarapa**⁶⁵ [„Gdje je?“ – trčim k njoj, pa zelenom vunenom *čarapom* ugazih u času čorbe koja je stajala kraj dušeka. (SKG:58)], **fes**⁶⁶ [Na glavama su nam bili *fesovi*. (SKG:61)], **sandale**⁶⁷ [Skine crno, svečano odijelo, obuče nekakve plave pantalone i nazuje nekakve rashodovane *sandale* pa, go do pasa – za šmrk. (SKG:69)]. Ovdje se ubrajaju i: **sat**⁶⁸, **tur**⁶⁹, **prsluk**⁷⁰, **bensilah**⁷¹.

- 6) **Zanati i druga zanimanja: binjedžija**⁷² [*Binjedžije* se od konja ne rastaju, s njima i spavaju, da im kogod ne bi konju sibir, vradžbinu kakvu učinio. (SKG:29)], **mehandžija**⁷³ [Sunce pada, svijet se iskuplja. Begovi, trgovci i *mehandžije* pravoslavne, činovnici, težaci, besposličari čaršijski. (SKG:38)], **dadilja**⁷⁴ [Mehinica, sluškinja naša, a mogao bih reći: *dadilja* moja, druga moja mati. (SKG:66)].
- 7) **Građanske titule, staleži: beg**⁷⁵ [Sjede s nama naši *bezi* i *ajani*, prvaci, a Vlasi, kažu, ne smiju ni da uđu, nego proviruju da vide kakvi su. (SKG:29)], **begovsko** [„Daj ovamo. *Begovsko* nije raditi.“ (SKG:41)], **ajan**⁷⁶ [Sjede s nama naši *bezi* i *ajani*, prvaci, a Vlasi, kažu, ne smiju ni da uđu, nego proviruju da vide kakvi su. (SKG:29)].
- 8) **Oružje i ratna oprema: topuz**⁷⁷ [Bolji smo, doduše, po imcima, ali sve naše imetke da sastaviš, ne vrijede korica jednih njihove sablje, pera im jednog u *topuzu*, uzengijê jedne na njihovom konju! (SKG:29)], **kuršum**⁷⁸ [Bilo je tako nekoliko puta i u ratu, među *kuršumima* i granatama. (SKG:75)], **top**⁷⁹ [Kad iziđosmo, puče *top*. (SKG:62)], **silah**⁸⁰ [„A sad ćemo da se ogledamo i na nogama!“ – reče Otac, skide fermen, otpasa *silah* i pljunu u šake. (SKG:42)], **đule**⁸¹ [*Đule* gromovo. Nije, kažu, veliko, sitno je kao golubije jaje. (SKG:75)], **sapi**⁸² [Uživam u konjima i svemu tome: u poigravanju griva i, pod praskom *kandžije*, u vijorenju njihovom i frktanju nozdrva, u sjaju uznjihanih *sapi*, u šaporenju i zasitnoj duhi pšenične slame, u kruženju oko harmanskog stožera (...). (SKG:40-41)].
- 9) **Oznake vezane za vojsku i boj: handžar**⁸³ [Zato je Mujo zaturio *handžar* pod košulju, da to ne bi shvatio kao prijetnju kakvu... (SKG:21)], **kubura**⁸⁴ [Hvalisavci, vidim,

⁶⁴ 1.ručni otirač, ubrus, marama, 2.u narodu je peškir samo od pamučnog, lanenog ili kudelnog platna

⁶⁵ čarape

⁶⁶ kupasta kapa bez oboda koju muslimani nose

⁶⁷ vrsta drvene obuće

⁶⁸ sat

⁶⁹ onaj prošireni dio straga u čakšira, šalvara ili gaća i uopće onaj dio donje odjeće ispod stražnjice

⁷⁰ prednjica, ono što stoji na prsima

⁷¹ širok kožni pojas

⁷² dobar, vješt jahač

⁷³ krčmar

⁷⁴ žena koja se brine o djeci, čuva ih i odgaja, guvernantka

⁷⁵ 1.plemić, plemićka titula; 2.kao titula pridaje se musul. imenu iz poštovanja, iako nosilac imena nije stvarno beg; 3.gospodin;

4.zapovjednik sandžaka

⁷⁶ prvak, odličnik, velikaš, ugledan čovjek; istaknuti predstavnik jedne klase, staleža ili najistaknutijih slojeva građanskog društva

⁷⁷ buzdovan; u početku drveni štap sa kvrgom na jednom kraju, kasnije kugla od gvožđa sa drvenim ili gvozdenim drškom

⁷⁸ 1.olovo, 2.puščano zrno, puščani metak

⁷⁹ poznato artiljerijsko oružje

⁸⁰ oružje

⁸¹ topovsko tane, zrno, metak

⁸² držak (u noža, sablje, nadžaka ili u kakve alatke), držalo, ručica

⁸³ dugi (70-80 cm) šiljasti nož, s oštricom s obje strane

⁸⁴ 1.mala puška (pištolj) koja se puni barutom, 2.kožna torba (futrola) pričvršćena na sedlu u kojoj se drži mala

veliki, hvali se tako svaki nečim svojim, a gledam ih: malokoji da je malo naočitiji, svi su obični kao i naši, samo što su za bensilahe (to su kožni pasovi od više pregradaka) pozadijevali **kubure** i noževe. (SKG:31)], **mejdandžija**⁸⁵ [Tu je i proto, stric Boška **mejdandžije**. (SKG:38)]

- 10) **Zanatski alat, oruđe, materijal: ćuskija**⁸⁶ [Najzad spazih u jednom ćošku **ćuskiju**. (SKG:49)], **kanap**⁸⁷ [U tom snu, stojim na djedovom brdu, veliki je nekakav topli vjetar i ništa drugo nego sama svjetlost od nje, ja je držim na **kanapi** kao našeg papirnog zmaja, okrećem je ponad zavičajnih planina, ne dam joj da mi zamakne (...). (SKG:77)], **čunak**⁸⁸ [U tom snu, stojim na djedovom brdu, veliki je nekakav topli vjetar i ništa drugo nego sama svjetlost od nje, ja je držim na **kanapi** kao našeg papirnog zmaja, okrećem je ponad zavičajnih planina, ne dam joj da mi zamakne, dok – najjednom vidjeh da će mi još malo nestati **kanape** na **čunku** (...). (SKG:77)].
- 11) **Konji i konjska oprema: uzengije**⁸⁹ [Bolji smo, doduše, po imecima, ali sve naše imetke da sastaviš, ne vrijede korica jednih njihove sablje, pera im jednog u topuzu, **uzengijê** jedne na njihovom konju! (SKG:29)], **đogat**⁹⁰ [**Đogat** se pruža cestom, za njim dugo nema nikoga. (SKG:31)], **kandžija**⁹¹ [Uživam u konjima i svemu tome: u poigravanju griva i, pod praskom **kandžije**, u vijorenju njihovom i frktanju nozdrva, u sjaju uznjihanih sapi, u šaporenju i zasitnoj duhi pšenične slame, u kruženju oko harmanskog stožera (...). (SKG:40-41)].
- 12) **Oznake za prostorno određenje: ćošak**⁹² [U jednom **ćošku** kule, na prvom 'boju', na prvom spratu, ostala je 'čitava' jedna soba; čitava – to znači pod joj nije bio provaljen. (SKG:20)].
- 13) **Rodbinski i komšijski nazivi: amidža**⁹³ [Bićemo sami, **amidža** je, znamo, otišao u veliki lov na srne, strina je predveče došla nešto našoj kući i tu će, saznali smo i spavati. (SKG:56)].
- 14) **Oznake za životinje: hajvan**⁹⁴ [Nego prilijepe stražnjice, samo pate **hajvana**! (SKG:32)].
- 15) **Oznake za dijelove ljudskog tijela: taban**⁹⁵ [Da se malo zagrijem, stavih **taban** na čelo našem psu Baraku, koji je ležao svezan kraj vrata. (SKG:66)].
- 16) **Oznake za pripadnost narodu, naciju: pridjev daurske** (od *đaur*) [„Nit me je“ – nastavlja – „ikad ruka zabolila odsicajući po Lici **đaurске** glave.“ (SKG:30)].
- 17) **Oznake za grupe, skupine: buljuk**⁹⁶ [To je izazvalo njihovu radoznalost i neku vrstu bojovnosti, pa ih se svaki čas skupi iza nac (sic!) čitav **buljuk**, i viču: (...). (SKG:61)]

puška

⁸⁵ onaj koji mejdan dijeli, koji se bori

⁸⁶ alatka za dizanje tereta, za bušenje rupa u zemlji itd.: gvozdena motka, poluga, s jedne strane šiljasta, a s druge tupa, ravna

⁸⁷ uzica od konoplje

⁸⁸ 1.vodovodna cijev; 2.maleno izdubljeno korito u kojem se nalazi namotana cijev, koje se prilikom tkanja na stanu probacuje kroz uvodne niti s jednog kraja na drugi.

⁸⁹ stremen

⁹⁰ U pripovijeci u značenju bjelkast konj, bijelac, a figurativno može značiti i glupak, neznalica.

⁹¹ bič

⁹² ugao, kut

⁹³ stric

⁹⁴ životinja, stoka

⁹⁵ donja strana stopala

⁹⁶ 1.četa vojske; kompanija, 2.odred, dio, razdjeljak, 3.jato, skupina, grupa

- 18) **Oznake za razbojništvo: hajduk**⁹⁷ [*Očevidno, **hajduk** je sinoć ušao u kuću.* (SKP:51)].
- 19) **Oznake za akte, dokumente: nufus**⁹⁸ {*Ako u **nufus**, knjigu rođenih, čas mog rođenja nije krivo upisan [to se mnogima desilo], meni je tada bila četvrta – peta godina.* (SKG:76)}.
- 20) **Oznake vezane za nauku i školstvo: ders**⁹⁹ [*Poče **ders**, nastava.* (SKG:47)], **harf**¹⁰⁰ [*Bezobraznici jedni, tako vi meni: ja vama **harf** (slovo) u glavu, a on vama na prkno!* (SKG:45)].
- 21) **Oznake za dijelove kuće: odžak**¹⁰¹ [*Nijednog prozora čitava, kula je gledala u svijet kao iz sljepačkih duplji, a četiri **odžaka** ličila su mi na četiri dedova sina koji se nasred nje nešto sašaptavaju.* (SKG:18)], **kanat**¹⁰² [*Meni se činilo, ako se pojavi, moraće se otvoriti oba **kanata** vrata, toliki je.* (SKG:37)], **halka**¹⁰³ [*Ali kuća se, na žalost, primiće, gore joj prozori, i uskoro me otac skide pa lupa **halkom** na avlijskim vratima.* (SKG:56) / *U istom trenu stvori se oko njih **halka** gledalaca i navijača.* (HKG:42)], **ereza**¹⁰⁴ [*Nema mi druge – lupim šakom po staklu, provučem ruku i dignem **erezu**.* (SKG:50)], **baglama**¹⁰⁵ [*Ali sve uzalud: sestre, jedna mi drži ruke, druga glavu, otac noge, a u vilice mi uvaljena nekakva **baglama**.* (SKG:60)].
- 22) **Oznake za apstraktne imenice: sadaka**¹⁰⁶ [*Hodža i pobožni govore da je to zato što se pije, slabo klanja i malo daje **sadaka** (milostinja), ide u đaurške škole i napušta vjersko odijelo.* (SKG:25)], **boja**¹⁰⁷ [*Oblik je još ispadao kako-tako, ali **boje** – takvih boja u kutiji nije bilo!* (SKG:77)], **džin**¹⁰⁸ [*Odmiče Ocu, ali Otac se negdje od polovine njive, kao da **džinovi** uđoše u njega, potkupi i poče da prestiže Sina, dok ga ne prestiže i stiže na biljegu prvi (...).* (SKG:42)]. U ovu skupinu su uvršteni i: **azur**¹⁰⁹, **sač**¹¹⁰, **sihir**¹¹¹.
- 23) **Prilozi: sedefli**¹¹² [*Vjerovalo se da tu negdje pod gomilama leži predstojnikova puška na durbin, predstojnikovičin prsten s dragim kamenom i almas-grana, **sedefli** cipele predstojnikovičine kćeri, djedov ćup dukata, i svašta još se čulo da su imali predstojnik i djed...* (SKG:19)].

⁹⁷ odmetnik od vlasti; drumski razbojnik; lopov

⁹⁸ popis stanovništva; knjige koje sadrže popis stanovništva, matične knjige

⁹⁹ nastava, predavanje; lekcija

¹⁰⁰ slovo

¹⁰¹ dimnjak

¹⁰² krilo

¹⁰³ Kolut, karika, obruč na vratima. U drugom primjeru u značenju krug gledalaca i navijača.

¹⁰⁴ zatvarač za vrata, zapor

¹⁰⁵ Lik u pripovijeci upotrijebio je leksemu baglama za pojam za koji nije siguran šta je, što je uočljivo iz sintagme *nekakva baglama*. A baglama ima značenje željezne spojnice kojom se vrata i prozorska krila pričvršćuju za drvene okove i pomoću kojih se otvaraju i zatvaraju.

¹⁰⁶ milostinja

¹⁰⁷ farba

¹⁰⁸ nevidljivo duhovno biće, duh, demon

¹⁰⁹ nebesko plavetnilo

¹¹⁰ Ovdje je leksema sač upotrijebljena u prenesenom značenju, kao vrućina, peka.

¹¹¹ čarolija, mađija, čini

¹¹² Prilog građen od turske riječi sedef i pridjevskog sufiksa „li“ turskog porijekla.

Oznake za duhovnu kulturu

Ramazan¹¹³ [*Iftariti znači za vrijeme mjeseca posta, ramazana, poslije dnevnog pošćenja uzeti prvi zalogaj u usta; to biva u zalazak sunca, na pucanj topa.* (SKG:62)], **iftariti**¹¹⁴ [„Kako to“, - pitam ga – „oni *iftare* u podne, a mi kad sunce zalazi?“ (SKG:62)], **hodža**¹¹⁵ [*Jer nezgodno bi bilo hodžu svog ne pozdraviti.* (SKG:45)], **ićindija**¹¹⁶ [*Obdulja je sutra poslije ićindije.* (SKG:29)], **Ćaba**¹¹⁷ [„Marš napolje!“ – skoči na nas djecu jedan moj dalji rođak, strašan, znamo da je dvaput išao na **Ćabu**. (SKG:31)], **din**¹¹⁸ [„Znao sam, *dina* mi. Gdje ćemo mi s njima!“ (SKG:31)], **mujezin**¹¹⁹ [*Kad Š. mujezin, koji se starao o mejtefu, zaklepta klepkom u znak da je nastava gotova, mi nagrnusmo napolje, pojurismo niz cestu.* (SKG:45)], **merhaba**¹²⁰ [„*Merhaba, efendija!*“ (SKG:45)], **selamun alejkum**¹²¹ [„*Selamun alejkum i merhaba, efendija!*“ (SKG:46)], **ezan**¹²² {*Zavih peškir oko glave, popeh se na sećiju i, turivši prste u uši, počeh „ezan“, onaj poziv sa džamije na molitvu [to sam već znao]* (SKG:57)}, **imam**¹²³ [*Eno ga, dolazi i Husein-efendija, moj hodža, glavni imam.* (SKG:38)], **abdest**¹²⁴ [*Prije toga mora se uzeti abdest: po propisanom načinu, ruke lice, i noge.* (SKG:57)], **tejemum**¹²⁵ [*Uzesmo tejemum, svi osim Husein-efendije, on je, znači, jutros od usta ostavio nešto vode i uzeo abdest.* (SKG:72)] **musliman**¹²⁶ [*To je kod muslimana jedan od pet dnevnih molitava, posljednja.* (SKG:57)], **jacija**¹²⁷ [„*Sad ćemo klanjati jaciju.*“ (SKG:57)], **Bajram**¹²⁸ [*Kao da je Bajram, na kraju dođe sahan meda sa kajmakom, i orasima po vrhu, a to mi je bilo duša.* (SKG:56)], **Kuran**¹²⁹ [„*Učiti*“ – to je kod nas svečano izgovarati, zapravo pjevati, svete riječi iz **Kurana**. (SKG:72)], glagol **doviti** izveden od imenice *dova* [„**Doviti**“ – to je u skupnoj molitvi boga moliti. (SKG:72)].

Mikrotoponimi (geografske realije)

Teritorijalne realije, tj. oznake za imenovanje geografskih lokaliteta, predstavljaju važan sloj leksike. Njima se pisci služe kako bi radnju opisanu u svojim djelima vezali uz određeni geografski prostor. Kako je radnju smjestio u krajeve Bosne i Hercegovine, Kulenović se u zbirci pripovijedaka *Gromovo đule* koristio i bosanskim mikrotoponimima. U

¹¹³ ime devetog mjeseca muslimanskog vjerskog kalendara, mjesec posta

¹¹⁴ omrsiti se; večerati uz Ramazan

¹¹⁵ vjeroučitelj, muslimanski sveštenik, profesor u medresi

¹¹⁶ Treća po redu muslimanska svakodnevna molitva (namaz) čije vrijeme obavljanja počinje između podneva i zalaza sunca. Gledajući na dijalektološke odlike piščevo govornog područja, u najvećem dijelu ovih govora (govori zapadnog dijalekta) očuvani su okluzivi *k* i *g* u riječima orijentalnog porijekla (*keten, Ketenišće, kilimi, šeker; gerdan, jengija, legen*), ali se mogu čuti i *četen, čilim, ićindija*.

¹¹⁷ Islamska sveta zgrada, hram u gradu Meki u Arabiji. To je građevina kockastog oblika (široka 10, duga 12, visoka 15 m). Prema Kur'anu sagradili su je Ibrahim-pejgamber i sin mu Ismail-pejgamber. Svake godine na Hadžijski bajram, muslimani iz svih krajeva svijeta dolaze u Meku i obilaze Ćabu.

¹¹⁸ vjera

¹¹⁹ džamijski službenik koji na munari uči ezan i time objavljuje da je vrijeme za molitvu

¹²⁰ muslimanski pozdrav

¹²¹ muslimanski pozdrav

¹²² poziv na molitvu koji upućuje mujezin na arapskom jeziku sa džamijske munare

¹²³ muslimanski sveštenik kojem je glavna dužnost da predvodi skupno klanjanje namaza u džamiji

¹²⁴ ritualno pranje (umivanje) ruku do iza laktova, stopala do članaka, ispiranje usta i nosa i potiranje mokrom rukom po vratu, ušima i tjemenu

¹²⁵ ritualno trenje lica i ruku do laktovakoje zamjenjuje abdest i gusul kad nema vode

¹²⁶ pripadnik islamske vjere

¹²⁷ 1.vrijeme (doba) oko 2 sata poslije zalaza sunca, kada se klanja istoimena muslimanska molitva, 2.noćna muslimanska molitva (jacija-namaz)

¹²⁸ muslimanski vjerski praznik

¹²⁹ sveta knjiga kod muslimana

pripovijetkama se spominju sljedeći: *Vlašić-planina, Vranica planina, Klekovača, Osječenica, Kladuša, Krajina, Medeno polje, Bosanski Petrovac, Ribnik, Ključ*, a tu su i drugi: *Lika, Austrija, Beograd, Zagreb*. Od hidronima se javlja *Una*.

Vlastita imena

Imena koja se koriste u literaturi predstavljaju značajan onomastički materijal pri shvatanju neke kulture, narodnosti i drugih obilježja naroda i jezika u kojima nastaju. Ta imena se nazivaju literarnim vlastitim imenima (Šabić, 2016: 129) te se izučavaju pod okriljem literarne onomastike. Zajedno s ostalim imenima, kakva su imena mjesta (toponimi) ili osoba (antroponimi), literarna imena obavljaju funkciju imenovanja i infiltriraju se u grupu, tzv. vlastitih imena. Kulenović najviše koristi muslimanska imena orijentalnog porijekla, a u pripovijetkama se javljaju sljedeća (značenja imena preuzeta su iz knjige I. Smailovića *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*): **Mujo** (hipokoristik od Mustafa) - *Mujo pristade!* (SKG:20), **Ćamka** (hipokoristik od Ćamila) – *Svaka mi je kao moja rodica ljepotica Ćamka* (...) (SKG:23), **Halil** (< tur. Halil < ar. Halil – vjeran prijatelj; srce; sablja) – *Tako je gojeni Halil moj san*. (SKG:30), **Zejnîl** (< tur. Zeynel, skr. od ar. Zäyn-ul-'abidîn – ukras, ures pobožnih. Ime samo po sebi nema značenje i ne može se prevesti, ali predstavlja prvi dio složenog naziva Zäyn-ul-'abidîn) - *Kakvog Zejnîla, ono je Omerbega našeg dogat!* (SKG:32), **Memo** (hipokoristik od Mehmed, Memnun, Mensur) – *Memo nas ne tjera*. (SKG:30), **Muho** (hipokoristik od Muhamed) - (...) *ali svakako najsnažniji među svima bio je Muho, praunuk mlađeg Ferizovića*. (SKG:41), **Rešo** (hipokoristik od Rešad i Rešid), **Ago** (Izv. od tur. aga dodavanjem na osnovu našeg nastavka -o.) - *Ali bila su dvojica, u zadnjem redu, Rešo K. i Ago K., koji su odista prelazili svaku mjeru*. (SKG:44), **Ibrica** [Izv. od hipok. Ibro (< Ibrahim) dodavanjem na osnovu našeg nastavka -ica] – *To je bio Ibrica K., najsitniji, pile među nama*. (SKG:47), **Hašija** (< tur. Hāši, od ar. Haši'a – skrušena; ponizna; pokorna) – *Rekoh Hašiji neka mi prisvijetli* (...). (SKG:50), **Ibro** (hipokoristik od Ibrahim) - *Ibro metnuo trubu pod pazuhu, usta obdlanio* (...). (SKG:36), **Hamdija** (< tur. Hamdī, od ar. hamdī(yy) – hvaljeni, pohvaljeni + naš nastavak -ja) – *Gotov momak već, ne znam ni što se umiješao među nas, Hamdija viče i tuhuće put kuće Mehe Kišljena* (...) (SKG:36), **Meho** (hipokoristik od Mehmed) – *Ako ga Meho čuje, zapamtiće kad je svirnuo trubu*. (SKG:36), **Hajdar** (< tur. Hayder < ar. Haydār - lav) - *Za tog Hajdara što je došao odnekud s Une pričalo se* (...) (SKG:37), **Agan** (Izv. od tur. aga – gazda, starješina, zapovjednik, prvak, gospodar dodavanjem našeg nastavka -an na osnovu) – „*Da nije ovaj?*“ – *pitam Agana, ispod glasa*. (SKG:37), **Derviš** (tur. Derviş, od pers. derwīš – skroman i pobožan čovjek; siromah) – *Naslonjeni na ogradu, čuče Velaga Zvizdić i Derviš Kahvedžija*. (SKG:37).

Počasni naslovi *aga* i *beg* mogu srasti sa imenom, u osnovi imaju socijalnu komponentu, i mogu se upotrebljavati iz poštovanja ili podrugljivo (Bajrić, 2019: 65). U pripovijetkama postoje primjeri gdje su te riječi upotrijebljene iz poštovanja ili kao vlastita imena, a u Bosni i Hercegovini nije rijetkost da se nadijevaju takva imena, kao naprimjer: *Alaga, Bego, Ago, Agan, Hanumica* i sl. U analiziranoj zbirci navedeni počasni naslovi su u službi lične nominalizacije, kao jedan od dvaju kompozita u složenim antroponimima: **Velaga** - *Naslonjeni na ogradu, čuče Velaga Zvizdić i Derviš Kahvedžija*. (SKG:37), **Omerbeg** - *Kakvog Zejnîla, ono je Omerbega našeg dogat!* (SKG:32), **Mujaga** - *Ovo je pred kijametski dan!* – *kaže Mujaga Cerić* (SKG:73), **Dedaga** – „*Ovo je dobro*“ – *odgovara mu Dedaga* (...). (SKG:73), **Mehinica**

– *Ćutala je i naša sluškinja **Mehinica**, koja mi je za našu steonu kravu Šarenku rekla sve otvoreno.* (SKG:58). U primjeru *Mehinica* polazišna je leksema vlastita imenica *Meho*. Na njegov korijen je dodat pridjevski sufiks za označavanje prisvojnosti (*-in* ili *-ov*), a potom sufiks za označavanje ženskog roda *-ica*. Dakle, sufiksi formanti čine pridjevski i imenički sufiks, što utječe na izmjenu značenja imenice ženskog roda, budući da je njeno jedino značenje – značenje supruge ili žene nekog muškarca (Šehović, 2012: 87).

Kada zajedničke imenice označavaju zanimanja, titule ili položaj pišu se malim slovom i sa crticom (Belić, 1960). One mogu imati, kako smo ranije naveli, socijalni značaj, ali često i duhovni. U pripovijetkama su nađeni sljedeći primjeri: **Mustaj-beg** – *Došao je i **Mustaj-beg**, mjesecima od suhe leži u postelji.* (SKG:38), **Husein-efendija** – *I tako poslije toga događaja uradi **Husein-efendija**, dobri naš vjeroučitelj.* (SKG:73), **Salih-beg** – *Nema druge nego na **Salih-bega**!* (SKG:54), **Salih-begovica** – „*Salih-begovica* – kažem (to je moja mati) – „*zapamtila med dovde, a sad će joj biti dovde!*“ (SKG:48). A prisutni su i primjeri prisvojnih pridjeva koji se mogu tvoriti od počasnih naslova, ali i imena. U analiziranim pripovijetkama zastupljena su tri primjera: **Hašijino** – *Hašijino je ovo bilo maslo.* (SKG:48), **Memina** – *Sjede, puna ih sećija, duž sva četiri zida **Memine** kafanice.* (SKG:30) i **Ibrahim-begova** – *Ni od koga nisam čuo da je tog Hajdara vidio, znalo se samo kod koga je na konaku, pa smo nas nekoliko pred **Ibrahim-begovom** avlijom sjedili i sjedili, neće li se pomoliti.* (SKG:37).

Pored antroponimije pripadnika islamske vjere, drugi antroponimijski sloj u pripovijetkama pripada hrišćanskoj antroponimiji. Pet je primjera imena tog antroponimijskog sloja: **Jovica** – *Ja tuhučem put Medenog polja, odakle mi se – tako mi se čini – između tolikih tuhaljki odaziva baš jedan, i to je – uvjeren sam – truba **Jovice** Šarca, moga kmetića.* (SKG:36), **Luka** – *Počuj, crni **Luka** nabaso na vuka (...).* (SKG:36), **Boško** – *Tu je i proto, stric **Boška** mejdandžije.* (SKG:38), **Kraljević Marko** – (...) *nego vjeruj ti meni, da mi kafanu pozlatiš i u dragi kamen okuješ, samo da ne gledam Vlahe kako im od toga već njihovog **Kraljevića Marka** srce igra, lice sja!* (SKG:38), **Petar** – *Ili, zašto taj **Petar** nije podigao grad na zelenoj Uni?* (SKG:55).

Od zoonima prisutna su dva: *Šarenka* (ime krave) i *Barak* (ime psa). Zastupljeni etnici su: *Krajišnici, Petrovčani, Kladušani, Turčin.*

Semantičke vrijednosti orijentalizama

Orijentalizme iz zbirke ćemo pokušati sistematizirati prema njihovim vrijednostima koje imaju u zbirci pripovijedaka, a koje se ogledaju kroz funkcije: polisemije, sinonimnosti, frazema i komparacije.

Orijentalizmi i polisemija

Polisemija ili višeznačnost je sposobnost lekseme da se realizira u više značenja, da ima više semantičkih realizacija. Kada se govori o orijentalizmima, pojava višeznačnosti je najčešće posljedica semantičkih promjena u sekundarnoj adaptaciji. Na ekscerpiranoj građi uočen je primjer *halka* sa dva značenja: *Ali kuća se, na žalost, primiće, gore joj prozori, i uskoro me otac skide pa lupa **halkom** na avlijskim vratima.* (SKG:56) / *U istom trenu stvori se oko njih **halka** gledalaca i navijača.* (HKG:42), gdje u prvom primjeru leksema *halka* označava obruč, zvekir na vratima, a u drugom krug gledalaca. Za leksemu *sač* Škaljić u svome Rječniku navodi značenje: *željezni ili zemljani poklopac pod kojim se na ognjištu peče hljeb i pita na taj način*

što se na nj nagrne žerava i lug (zapreće se) (Škaljić, 2014: 500). Međutim, leksema se u rečenici *Najviše se gleda u nebo. A ono – današnje gore od jučerašnjega! Sač božiji!* (SKG:71) javlja u prenesenom značenju, kao vrućina, peka (metafora).

Orijentalizmi i sinonimija

Sinonimija je leksičko-semantička pojava koja ukazuje na postojanje riječi različitog glasovnog sastava – različite leksičke jedinice, a istog ili sličnog značenja (Vajzović, 1999: 195). Kod orijentalizama su rijetki primjeri preuzetih sinonimskih parova; sinonimija se obično uspostavlja na terenu jezika primaoca, bilo da je orijentalizmu odgovarajući istoznačni oblik prethodio ili da je do takvih odnosa došlo nakon interferencije (Vajzović, 1999). U istraživanom korpusu pronašli smo jedan takav primjer: *Eno ga, dolazi i Husein-efendija, moj **hodža**, glavni **imam***. (SKG:38) s tim da se ovdje može govoriti o relativnosti sinonimije.

Sa stajališta, pak, standardnojezičke norme i funkcionalnostilskog određenja izvjestan broj orijentalizama uspostavio je ravnopravan i neutralan odnos između svojih sinonimskih parova. Primjeri koji potvrđuju navod su sljedeći: *Binjedžije se od konja ne rastaju, s njima i spavaju, da im kogod ne bi konju **sihir**, **vradžbinu** kakvu učinio*. (SKG:29), *Bezobraznici jedni, tako vi meni: ja vam **harf** (slovo) u glavu, a on vama na prkno!* (SKG:45), *Poče **ders**, **nastava***. (SKG:47), *Hodža i pobožni govore da je to zato što se pije, slabo klanja i malo daje **sadaka** (**milostinja**), ide u đaurse škole i napušta vjersko odijelo*. (SKG:25), *Oni koji su bili te sreće pričaju kako im je svaki **binjedžija** (**džokej**) sitan i lagan, u šaku stane, konju pod njim kao da muha sjedi na njemu*. (SKG:29) – u ovom je primjeru sinonim anglicizam.

Na osnovu podatka da li za orijentalizam postoji ili ne postoji adekvatan sinonim određivano im je mjesto u standardnom jeziku. Naravno da će se orijentalizam poštovati ako za njega ne postoji adekvatna zamjena. Ali ako je adekvatna sinonimska zamjena prihvatljiva, orijentalizam normativno može biti prihvaćen što podrazumijeva ravnopravnu naporednu upotrebu ili jezičko-varijantsku markiranost (bosanski-hrvatski-srpski), kao što imamo dva primjera u korpusu: *amidža* (SKG:56) – *stric, kašika* (SKG:48) – *žlica*, ili potisnut svojim sinonimom. Orijentalizam tada postaje stilska rezerva.

Iz navedenih primjera doima se kao da je Kulenović svojim čitaocima želio približiti značenja pojedinih orijentalizama, dajući sinonimske ekvivalente koji bi bili bliži njihovom jezičkom idiomu.

U pogledu sinonimnosti, odnosno leksičko-semantičkih varijanata, moramo napomenuti da su brojni orijentalizmi koji nemaju zamjenu u našem jeziku pa takve riječi doživljavamo kao domaće blago. Ovdje možemo govoriti o potrebi jezika primaoca za leksičkim bogaćenjem, što se postiže i posuđivanjem iz stranih jezika, ali i o nepostojanju adekvatne zamjene u jeziku primaocu, u nekim slučajevima, ili čak nepostojanju zamjene uopće, tj. sinonima. Analizom je utvrđeno da je puno leksema koje nemaju svoju zamjenu u jeziku primaocu iz oblasti duhovne kulture i običaja muslimana (*ramazan, iftariti, hodža, musliman, abdest, jacija, Bajram, Kuran, merhaba, selam alejkum, ezan* i dr.). Najviše je islamskih termina upotrijebljeno u pripovijeci *Moj dobri hodža*, potom *Moj brat*. Mnogo je ovih riječi ušlo u jezik primalac širenjem i prihvatanjem islama kod zateknutog stanovništva stoga i ne čudi činjenica da je poprilično velik broj ovakvih leksema (u pripovijetkama ih je 17), a i onih koje nemaju odgovarajući sinonim u jeziku primaocu. Nadalje, nije zanemarljiv broj ni leksema iz semantičke grupe *Gradevine, zgrade, prostorije i razna mjesta* – kafana,

džamija, mekteb, mejtef, te onih iz grupe *Odjeća, obuća, tkanina i nakit* – sandale, prsluk, čarape, fes, fermen, džep i dr. Svjedoci smo da na području velikog dijela Bosne i Hercegovine brojni građevinski objekti kao naprimjer medrese, hanovi, džamije i dr. datiraju još iz vremena Osmanskog Carstva te je stoga i prirodno da su oznake za te realije jako frekventne. Oznake za kućne potrepštine, pokućstvo također je frekventna skupina koja se često koristi i za koju teško nalazimo domaće sinonime (*lula, džezva, oklagija, tepsija, dušek, jorgan, sećija* i dr.). Govoreći o sinonimima važno je pomenuti i lekseme koje nisu poznate svim korisnicima jezika. U tom slučaju možemo govoriti o historizmima ili arhaizmima. Te riječi vezujemo za jedan određeni period koji više ne postoji pa se samim time ni te riječi više ne upotrebljavaju. One ne posjeduju odgovarajuće sinonime i u rječnicima se opisno definišu. Takve su: *beg, ajan*.

Dočaravajući jedno bosansko podneblje, Kulenović je vješto birao orijentalizme namjesto njihovih domaćih sinonima, približavajući na taj način čitaocu patrijarhalnu, bošnjačku porodicu, a sve to lijepo uklopivši sa lirskim doživljajem djetinjstva. No, razlozi i smisao upotrebe sinonima mogu biti i drugačije prirode, npr. naizmjenična upotreba sinonima u tekstu jednog autora može biti razlog da se izbjegne leksičko ponavljanje što će doprinijeti stilskom osvježenju iskaza i udovoljavanju zahtjevima datog konteksta. U prilogu ovoj tvrdnji pronašli smo dva primjera gdje imamo naporednu upotrebu sinonima. Naime, u pripovijeci *Vlas u kuli* na strani 21. Kulenović koristi i orijentalizam *basamaci*, ali i njegov sinonim *stepenice* – *Mujo poslije prva dva-tri basamaka zbilja uspori, pa sve sporije. Penje se polako, pipa stepenice*. Dalje, u istoj pripovijeci na strani 18. upotrebljava orijentalizam *odžak*, a na strani 20. leksemu *dimnjak* – *Nijednog prozora čitava, kula je gledala u svijet kao iz sljepačkih duplji, a četiri odžaka ličila su mi na četiri dedova sina koji se nasred nje nešto sašaptavaju. (...) Čeka ga i noću navrh dimnjaka: u gluha doba mogu mu se gore vidjeti varnice kad čačka lulu*. U prvom slučaju se Kulenović koristio objema leksemama kako bi izbjegao gomilanje istih oblika u jednoj rečenici. U drugom slučaju su upotrijebljena dva različita oblika koja su u datom kontekstu bolje odgovarala, za opis i oslikavanje.

Dvopleksemne frazeme s redupliciranim članovima

Frazeme su ustaljene jezičke jedinice koje su sastavljene od najmanje dvije riječi koje imaju jedno značenje. U govoru se frazema ostvaruje kao gotova tvorevina, a po značenju je monolitna zatvorena, idiomatska cjelina. U korpusu smo pronašli frazemu sa redupliciranim članovima koji predstavljaju leksičko-semantičko jezgro frazeme: *Noge me već zabolile trčeći za njim od dućana do dućana*. (SKG:63).

Od semantičkih figura u širem smislu ubrajaju se figure poređenja i razlikujemo dva tipa – *simile* i *comparatio*. Prvi tip poređenja simile „smatra se srodnim sa metaforom, s tim što ovdje još nema zamjene koja je osnova tropičnosti; umjesto toga, postoji ukazivanje na tertium comparationis kao onu karakteristiku koja zbližava dva različita označena“ (Katnić-Bakaršić 2001: 332). Posredstvom ovog tipa poređenja ističu se svojstva predmeta ili pojava, tako da se riječi, kao nosioci tih svojstava, dovedu u odnos poredbe. Ovu figuru na formalnom planu karakterizira postojanje tipičnih vezničkih riječi: *kao, poput, nalik (na)*. U našem istraživanom korpusu smo pronašli dva primjera za ovaj tip poređenja: *Baci neko kamen da preko zvuka procijeni dubinu, ali se ništa ne ču: znači, dubina je zbilja bezdana, jer moralo bi se čuti kad kamen padne na dno. Nego je provala gluho proguta. A nije velika, otprilike kao bunar*. (SKG:25), *Još neko vrijeme sjala je i huktala kula kao peć* (...) (SKG:18). Iz navedenih primjera

je uočljivo da oni posjeduju sve poredbene elemente značajne za ovaj tip poređenja, dakle, pojam koji se poredi, pojam sa kojim se poredi te poredbeni veznik *kao*.

Zaključna razmatranja

Otkad postoje različiti jezici u svijetu, postoje i kontakti među jezicima, koji pod raznim uslovima dovode do jezičkog miješanja i jezičkog pozajmljivanja. Tako je bilo kada su politički, ekonomski i kulturni dodiri među narodima bili jako česti i čvrsti, a prisutno je i danas. Na osnovu analiziranih pripovijedaka iz zbirke *Gromovo đule* vidljivi su ostaci vladavine Osmanskog Carstva prvenstveno u jezičkom obliku kojim smo se mi i bavili u radu. *Gromovo đule* dokument je o kulturi življenja u doba autorova djetinjstva što se ponajbolje može uočiti u pripovijetkama *Vlas u kuli*, *Vršnjaci*, *Dobri moj hodža*, *Med i koprive*, *Još samo bos*, ali i u ostalim jer se svaka pripovijetka, asocijativno, prema motivima, na neki način vezuje za narednu i svaka od njih donosi nove zgode samog autora kao dječaka, a „Bosanski Petrovac je prostor u kojem se smještaju dešavanja i zgode iz Kulenovićeve zbirke (...)“ (Pečenović, Pajazetović, 2012: 5). Koristeći se upravo orijentalnom leksikom Kulenović je kolorizirao sredinu, opisao međuljudske odnose, narodne običaje iz perspektive živahnog dječaka. Sav ambijent je smješten u tipičnu bošnjačku kasabu, a u njegovim pričama se osjeća miris bašča i odaja u bošnjačkim kućama, čuje se zveket džezvi, sahana, tepsija, časa, osjeti se škripa basamaka, sećije, miris kafe i šerbeta itd. I izbor imena doprinio je simboličnom prikazivanju kulturoloških prilika. Kako navodi Šabić (2016) literarno imenovanje historijski je uslovljeno, a imena nam omogućavaju lahko smještanje literarne fabule u prostor i vrijeme u kojem se fabula odvija čemu svjedoče i imena iz pripovijedaka: *Mustaj-beg*, *Husein-efendija*, *Salih-beg*, *Salih-begovica*, *Velaga*, *Dedaga*, *Mujaga*, *Mehinica* itd.

Orijentalnu leksiku iz pripovijedaka razvrstali smo na arabizme, turcizme i persizme. Pripovijetke iz zbirke *Gromovo đule* napisane su na 61 stranicu. U tom rasponu zastupljene su 133 riječi orijentalnog porijekla. Najveći broj čine arabizmi – 52 (39%), potom turcizmi – 41 (30,82%) te persizmi – 32 (24%). U pripovijetkama se javljaju i riječi koje se određuju kao arapsko-perzijske kojih je 3 (2,25%), perzijsko-turske i arapsko-turske po 2 (1,5%), te srp.hrv.-turske od kojih je pronađena samo jedna (0,75%). Pored riječi orijentalnog porijekla u pripovijetkama je prisutan i sloj drugih riječi stranoga porijekla, kojih je 34, gdje se izdvajaju grecizmi kao najfrekventniji - 12 (*almas-grana*, *oaza*, *avlija*, *fenjer*, *furuna*, *pita*, *kaldurma*, *karanfil*, *fućije*, *prota*, *tefter*, *gimnazija*), 5 talijanizama (*dukat*, *pijaca*, *berber*, *pištolj*, *patišpanja*), 4 latinizma (*registar*, *legitimacija*, *doktor*, *front*), 4 anglizma (*džokej*, *vagon*, *fudbaler*, *bek*), 4 romanizma (*pantalone*, *hotel*, *basen*, *frak*), 2 mađarizma (*pandur*, *baršun*), po jedna njemačko-talijanska (*malter*), jevrejska (*amin*) i latinsko-talijanska (*granate*). Sve ove riječi lijepo su se uklopile u tematske okvire Kulenovićevog djela i pronašle svoja mjesta oslikavajući i opisujući minula vremena. Baveći se analizom zastupljenosti riječi orijentalnog porijekla, na osnovu dobijenih podataka možemo konstatovati da su kod Kulenovića, u zbirci *Gromovo đule*, osim tematike djela, veliku ulogu u izboru leksike imala geografska obilježja kao i religijski kontekst. Govori muslimana jako dobro su zadržali orijentalnu sakralnu leksiku, možda i više nego pripadnici ostalih vjeroispovijesti na tadašnjem tlu. Analiza je pokazala da je najveći dio leksičkog fonda arapskog porijekla kojeg vezujemo za sakralni nivo. Potom slijede turcizmi iz kojeg su nam stigli nazivi za kućne potrepštine, suđe, odjeću, dok je

persizama najmanje zabilježenih i to su uglavnom nazivi za neka jela, neki termini sakralnog porijekla i sl.

Kroz semantičku analizu prikazali smo vrijednosti orijentalizama u zbirci pripovijedaka *Gromovo đule* Skendera Kulenovića, izveli određene zaključke u vezi sa njihovim korištenjem, te se dotakli i onomastike kao sloja bez koje bi djelo bilo nepotpuno. Zaključujemo da je Kulenović u svojoj zbirci koristio orijentalizme kako bi na što vjerodostojniji način predstavio sliku svoga dječastva, simboliku izraza i umijeće umjetničkog izraza. U pogledu upotrebe orijentalizama i drugih riječi stranoga porijekla u pripovijetkama možemo kazati da bi djela, poput ovih, bez njih bila nesadržajna i stilski nedorečena.

Istraživački korpus

1. Kulenović, S. (1990). *Gromovo đule*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Literatura

1. Bajrić, A. (2019). Semantičke grupe orijentalizama u pripovijeci „Noć u vezirskom gradu“ Skendera Kulenovića. *DHS – Društvene i humanističke studije*, br. 2 (8), godina IV, str. 53-70, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla.
2. Belić, A. (1960). *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika sa pravopisnim rječnikom*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
3. Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Školska knjiga.
4. Halilović, S., Tanović, I. & Šehović, A. (2009). *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet.
5. Katnić-Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Sarajevo.
6. Knežević, S. (2011). Gromovo đule u Bašti sljezove boje. Zbornik radova Meša Selimović i Skender Kulenović u srpskom jeziku i književnosti, str. 345-350. Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci i Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Banja Luka-Istočno Sarajevo.
7. Murtić, E. (2018). Zavičajno-kulturalna semantiziranost autobiografskih sjećanja u djelima bosanskohercegovačkih pisaca za djecu. Sarajevski filološki susreti: zbornik radova 2:245-253.
8. Pečenković, V., Pajazetović, E. (2012). Hronotop djetinjstva u zbirci „Gromovo đule“ Skendera Kulenovića. *Didaktički putokazi*, Zenica, br. 62/2012, str.13-17.
9. Rizvanbegović, F. (1990). *Svjetlosti divanhane*. Sarajevo.
10. Smailović, I. (1977). *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu – Odjeljenje za jezik.
11. Stanojčić, Ž. (1967). *Jezik i stil Iva Andrića (funkcije sinonimskih odnosa)*. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, knjiga XI, Beograd.
12. Šabić, I. (2016). Literarna imena dramskih tekstova u Bosni i Hercegovini. *Književni jezik* 27, Institut za jezik, Sarajevo, str. 129-151.
13. Šehović, A., Havervić, Đ. (2017). *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
14. Škaljić, A. (2014). *Turcizmi u našem jeziku*. Sarajevo: Karika.

15. Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu : lingvistička analiza*. Sarajevo: Institut za jezik.

SEMANTIC VALUES OF LEXIC OF ORIENTAL ORIGIN IN COLLECTION OF STORIES „THUNDER'S CANNONBALL” BY SKENDER KULENOVIĆ

Abstract

Semantic analysis of lexical fund, especially characteristic lexic with a specific linguocultural component, provides objective and reliable data about the history and tradition, and development of the cultural and spiritual life of some linguistic community. Accordingly, this paper deals with the presentation and analysis of semantic groups of orientalisms in the collection of stories "Thunder's Cannonball" with the goal to show the abundance of orientalisms in opposition to other words of foreign origin and the frequent semantic groups into which we have classified orientalisms.

In the collection of stories "Thunder's Cannonball" Kulenović evokes a childhood in a lyrical way that makes native localities, names and origins recognizable. Therefore, we will also consider the justified use of a certain form of some lexemes, which, precisely creates the authentic verbal framework in which it placed the lyrical experience of childhood.

Key words: *Thunder's Cannonball, Lexic, orientalisms, semantic value, Skender Kulenovic*